INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA GIPERBOLANING SEMANTIK XUSUSIYATLARI VA STILISTIK FUNKSIYALARI

Azimova Muhayyo Pulatjonovna

O’zbekiston Davlat Jahon Tillari katta o’qituvchisi

E-mail: m.azimova@uzswlu.uz

DOI: https://orcid.org/0009-0001-3377-1413

Annotatsiya Tezisda ingliz va o‘zbek tillarida giperbolaning semantik tuzilishi, kommunikativ vazifalari va tarjimada berilishi qiyosiy yoritiladi. Nazariy qarashlar, kundalik nutqqa oid tahliliy misollar hamda «Makbes» va «Alpomish»dan olingan parchalar asosida mubolag‘aning kontekstga bog‘liqligi ko‘rsatiladi. Giperbolani aniqlashda me’yordan chekinish, so‘zlovchining bahosi va tinglovchining talqini birgalikda hisobga olinishi lozimligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar giperbola, mubolag‘a, stilistika, semantika, pragmatika, qiyosiy tahlil, badiiy nutq, tarjima.

Til birliklari voqelik haqida axborot berish bilan birga, so‘zlovchining hissiy munosabatini ham ifodalaydi. Giperbola ana shu munosabatni kuchaytiruvchi vositalardan biridir. Izoh.uz lug‘atida mubolag‘aning adabiy ma’nosi tasvirning ta’sirchanligini oshirish bilan bog‘lanib, «yaqqol, ta’sirli qilib yetkazish» maqsadi alohida qayd etiladi [3]. Demak, mubolag‘aning mohiyati oddiy oshirishdan tashqari, muayyan estetik yoki kommunikativ ta’sirni yuzaga keltirishda ham namoyon bo‘ladi.

Mavzuning dolzarbligi giperbolani faqat badiiy san’at sifatida emas, kundalik muloqotda ma’no hosil qiluvchi hodisa sifatida o‘rganish zarurati bilan belgilanadi. C. Claridge giperbolani suhbat, ommaviy axborot vositalari va adabiy matnlar materialida semantik hamda pragmatik yondashuvlar orqali tadqiq etadi [1]. Bu yondashuv bo‘rttirilgan ifodaning shakli bilan uning nutqdagi vazifasini birgalikda tahlil qilishga asos bo‘ladi.

Tezisning maqsadi ingliz va o‘zbek tillaridagi giperbolaning umumiy semantik mexanizmini ko‘rsatish, uning asosiy funksiyalarini izohlash va tarjima uchun ahamiyatli jihatlarini aniqlashdir. Tahlilda tavsifiy, kontekstual va qiyosiy usullar qo‘llanadi. Kundalik nutqqa doir juftliklar tushuntirish uchun tuzilgan tahliliy misollardir; ular muayyan adibdan olingan iqtibos sifatida talqin qilinmaydi. Badiiy misollar esa tekshirilgan asar matnlariga tayanadi.

Giperbolada ifoda etilgan daraja bilan vaziyatda asosli deb qabul qilinadigan daraja o‘rtasida tafovut yuzaga keladi. Masalan, «I have told you a million times» — «Senga million marta aytdim» juftligida son aniq hisobni bildirmaydi: u takroriy aytishdan charchash yoki norozilikni kuchaytiradi. «Million» birliklarining lug‘aviy qiymati saqlansa-da, gapning kommunikativ mazmuni «juda ko‘p takrorladim» tarzida anglashiladi. Shunday qilib, miqdor bildiruvchi vosita hissiy baho ifodalashga xizmat qiladi.

Mubolag‘aning yuzaga chiqishi uchun ifodaning mutlaqo imkonsiz bo‘lishi shart emas. Kontekstda asossiz darajada oshirilgan, lekin tasavvur qilish mumkin bo‘lgan baho ham giperbolik talqin oladi. Claridge giperbolani aniqlashda fon bilimining ahamiyatini ko‘rsatadi: aytilgan muddat yoki miqdorning oshirilganini anglash uchun tinglovchi tegishli vaziyatni bilishi kerak [1, 2-bob]. Shu sababli bitta gap turli vaziyatlarda oddiy xabar yoki mubolag‘a bo‘lib kelishi mumkin.

Semantik jihatdan miqdoriy, zamoniy va darajaviy bo‘rttirishlarni ajratish mumkin. «I waited for ages» — «Bir umr kutdim» misolida kutish davomiyligi kengaytiriladi. «This bag weighs a ton» — «Bu sumka bir tonna keladi» juftligida og‘irlik oshiriladi. «I am dying of hunger» — «Ochlikdan o‘layapman» misolida esa ochlik hissi hayot uchun keskin xavf darajasida ifodalanadi. Oxirgi gapning giperbola ekanini baholashda real vaziyat hisobga olinishi zarur.

M. McCarthy va R. Carter besh million so‘zli CANCODE suhbat korpusiga tayangan tadqiqotida mubolag‘aning interaktiv tabiatini ta’kidlaydi. Ularning xulosasiga ko‘ra, bo‘rttirishning muvaffaqiyati tinglovchining keskin

ifodani qanday qabul qilishiga bog‘liq [2]. Demak, giperbolaning ma’nosi faqat so‘zlovchi niyatidan iborat emas; u suhbatdoshlarning umumiy bilimi va o‘zaro munosabati orqali ham shakllanadi.

Giperbolani boshqa vositalardan ajratishda ham kontekst muhim. «Juda og‘ir» birikmasi oddiy kuchaytirish bo‘lishi mumkin; «bir tonna keladi» esa odatiy sumka haqida aytilganda me’yordan chekinishni ko‘rsatadi. Tashbeh o‘xshatishga, metafora ma’no ko‘chishiga asoslanadi; ularning mavjudligi o‘z-o‘zidan mubolag‘ani isbotlamaydi. Fantastik asardagi sehrli hodisa ham asar olamining odatiy qonuni bo‘lishi mumkin. Giperbolik talqin uchun aynan qaysi belgi qanday me’yorga nisbatan oshirilganini ko‘rsatish kerak.

Giperbolaning emotsional-ekspressiv funksiyasi quvonch, sog‘inch, qo‘rquv yoki iztirobni kuchaytirishda ko‘rinadi. Baholash funksiyasida «You are the best person in the world» — «Sen dunyodagi eng yaxshi insonsan» singari ifoda suhbatdoshga yuksak munosabat bildiradi. Tanqidiy vazifada bo‘rttirish norozilikni keskinlashtiradi: «I have a mountain of work» — «Boshimda bir tog‘ ish bor» misoli ishning ko‘pligi bilan birga ruhiy bosimni ham anglatishi mumkin. Bu vazifalar bitta gapda birlashadi.

U. Shekspirning «Makbet» tragediyasida Ledi Makbet shunday deydi: «All the perfumes of Arabia will not sweeten this little hand» [4, V parda, 1-sahna]. Mazmuniy tarjimasi: «Arabistonning barcha atirlari ham bu kichik qo‘lni xushbo‘y qilolmaydi». «Barcha atirlar» va «kichik qo‘l» o‘rtasidagi ko‘lam nomutanosibligi ruhiy iztirobni kuchaytiradi. Qon hidi aybdorlik hissi bilan bog‘lanadi; ifoda shu bois giperbolik bo‘rttirishni ramziy tasvir bilan birlashtiradi. Parchaning ushbu talqinida mubolag‘a fojiaviy kechinmani ochishga xizmat qiladi.

«Alpomish»ning Fozil Yo‘ldosh o‘g‘li variantida Hakimbekning yoshlikdagi kuchini ko‘rsatuvchi epizodda: «Asqar tog‘ining katta cho‘qqilarini yulib o‘tdi, ovozi olamga ketdi», deyiladi [5]. Bu yerda o‘qning ta’sir ko‘lami va ovozning tarqalishi odatiy chegaradan oshirilgan. Tasvir qahramonning

favqulodda qudratini anglatib, uning alp sifatida tan olinishini badiiy asoslaydi. Epik giperbola voqeani ta’sirchan qiladi va qahramon obrazini yuksaltiradi.

Ushbu ikki misolda umumiy mexanizm — tasvir ko‘lamini keskin kengaytirish — kuzatiladi, ammo vazifa janr va vaziyatga qarab farqlanadi. «Makbet»da ichki iztirob, «Alpomish»da esa jismoniy qudrat markazga chiqadi. Bu farqni butun ingliz yoki o‘zbek tiliga xos qat’iy belgi deb bo‘lmaydi. Milliy xususiyatlar haqida umumiy xulosa chiqarish uchun janri va hajmi muvofiqlashtirilgan kengroq material zarur.

Giperbolani tarjima qilishda so‘zma-so‘z shakl bilan birga nutqiy ta’sir ham saqlanishi lozim. «I waited for ages» jumlasining «Bir umr kutdim» shakli mubolag‘ali ohangni beradi; «Uzoq kutdim» esa bo‘rttirishni susaytiradi. Badiiy matnda obrazning saqlanishi, kundalik suhbatda tabiiylik va ohang muhim. Tarjimon avval ifodaning vazifasini aniqlab, so‘ng obraz, daraja va uslubga mos muqobil tanlashi maqsadga muvofiq.

Qiyosiy tahlil ingliz va o‘zbek tillarida giperbolaning asosida vaziyatga xos me’yor bilan ifodadagi oshirilgan daraja o‘rtasidagi tafovut yotishini ko‘rsatadi. Miqdor, vaqt, og‘irlik yoki hissiyotning keskin bo‘rttirilishi axborotga subyektiv baho qo‘shadi. Tinglovchi ushbu bahoni kontekst, umumiy bilim va nutqiy vaziyat yordamida anglaydi. Shuning uchun giperbolani tushuntirishda semantik shakl hamda pragmatik vazifa birgalikda tahlil qilinishi kerak.

Ko‘rib chiqilgan misollarda mubolag‘a hissiy ta’sirni kuchaytirish, baholash, norozilik bildirish, fojiaviy holatni chuqurlashtirish va qahramonni ulug‘lash vazifalarini bajaradi. Ularning birortasi faqat bitta tilga tegishli deb qaralmaydi. Asosiy farq muayyan asarning janri, muallif maqsadi va kommunikativ sharoit bilan izohlanadi. Tarjimada ham birlikning tashqi shaklidan tashqari, aynan shu vazifa va ta’sir darajasini saqlash muhimdir.

Amaliy jihatdan inglizcha va o‘zbekcha giperbolalarni vaziyati, ma’nosi va tarjima muqobili bilan jamlash foydali. Ta’limda esa talabalar ifodaning to‘g‘ri ma’nosi, kontekstual mazmuni va badiiy vazifasini alohida izohlashga o‘rgatilishi lozim. Kelgusi tadqiqotlarda bir xil janrdagi matnlar hamda tabiiy

suhbat yozuvlari asosida giperbolaning qo‘llanishi va qabul qilinishini tekshirish ushbu xulosalarni aniqlashtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Claridge, C. Hyperbole in English: A Corpus-based Study of Exaggeration. Cambridge: Cambridge University Press, 2011. 4–39-b.

2. McCarthy, M., Carter, R. “There’s millions of them”: Hyperbole in everyday conversation. Journal of Pragmatics. 2004. Vol. 36, No. 2. P. 149–184.

3. Izoh.uz. «Mubolag‘a» lug‘at maqolasi. Elektron manba.

4. Shakespeare, W. Macbeth. Folger Shakespeare Library elektron nashri.

5. Alpomish: O‘zbek xalq qahramonlik dostoni. Aytuvchi Fozil Yo‘ldosh o‘g‘li; yozib oluvchi M. Zarifov; nashrga tayyorlovchilar Hodi Zarif va To‘ra Mirzayev. Toshkent: Sharq, 2010. 400 b.